

3. Истон Д. Категорії системного аналізу політики. - Онтологія політичної думки. - Т. 2. - М., 1997.
4. Гальчинський А.С. Україна на перехресті геополітичних інтересів. - К.: Знання України, 2002. - 180 с.
5. Кресіна І.О. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз): Монографія. - К.: Вища школа, 1998. - 392 с.;
6. Панарин А.С. Философия политики. Учебное пособие для политологических факультетов и гуманитарных вузов. - М.: Новая школа, 1996. — 424 с.;
7. Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебное пособие. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 537 с.

І.Ю. Зінько

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РЕЛІГІЇ НА ПРИКЛАДІ ЗАХОДІВ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ПРОТЕСТАНТСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ У 1945-50-Х РР. ХХ СТ.

У статті аналізується мережа, структура та склад протестантських релігійних організацій. Охарактеризована нормативно-правова база регулювання питань культової релігійної діяльності. Розкрита роль і завдання окремих державних інституцій у здійсненні урядової антирелігійної політики.

Ключові слова: релігія, протестантські релігійні громади, антирелігійна політика, державно-церковні відносини.

Проблема розвитку відносин між партійно-державною владою та протестантськими релігійними організаціями радянської доби відноситься до актуальних тем сучасної української історії. Їх вивченню присвячена низка праць істориків та дослідників даного періоду.

Підходи до дослідження державно-протестантських взаємовідносин післявоєнного часу в Україні були зумовлені соціально-історичним розвитком країни. Релігійна історія починає створюватися на основі ситуацій, що розгортались у республіці. Історики відтворюють події за власними спостереженнями та джерелами. Однак намальована ними картина розвитку історичних явищ виявилась дещо спотвореною, оскільки пануюча в країні адміністративно-командна система наклала жорстке табу на висвітлення та аналіз багатьох подій і явищ, без розкриття яких не можна було об'єктивно відновити реальний хід подій тих часів.

Роботи сучасних науковців характеризують різні сторони життя та діяльності протестантських релігійних громад, їх взаємовідносини з радянською владою, реакцію тогочасної політики на розвиток релігійних груп та об'єднань, причини виникнення антирелігійної ідеології саме в цей період. Нові факти ставлення державної влади до протестантських релігійних організацій повоєнного періоду, які тривалий час приховувалися від громадського ока в матеріалах з позначками «таємно» та «цілком таємно», розкрито в наукових працях Єленського В., Панченка П.П., Войналовича В.В., Лисенка О.Є., Грушової Т.В., Яроцького П., Меркатуна І.П. та інших [1]. Автори звертають увагу на становище та розвиток релігійних організацій.

Визначають державну політику радянської влади як реакційну щодо протестантських громад України.

Історичний досвід періоду радянської влади в Україні свідчить про те, що державно - релігійні стосунки на різних етапах розвитку мають свої особливості. Характерними рисами відрізняється і післявоєнний період. Він зумовлений, передусім, змінами релігійного життя після Другої світової війни. Це, насамперед, зростання релігійності населення, збільшення кількості віруючих, спонтанне відродження релігійного життя під час окупації на сході країни, відновлення релігійних структур, знищених режимом у передвоєнні роки, утворення нових релігійних центрів. Важливу роль у розвитку українського протестантизму післявоєнного періоду зіграло і возз'єднання у 1939 році західноукраїнських земель з Радянською Україною.

У західних регіонах країни склалися стійкі протестантські традиції, сформувалися чисельні громади віруючих та досвідчений корпус проповідників, що сприяло активному розвитку релігійного напрямку і в інших регіонах України.

У роки війни протестантські релігійні організації надавали допомогу радянським збройним силам, пораненим воїнам, сім'ям загиблих, сиротам, відігравали важливу роль в консолідації суспільства, доклали чимало зусиль для зміцнення обороноздатності країни.

Церкві, як православного, так і сектантського віросповідання, відводилося одне з перших місць у далекосяжних планах сталінського керівництва. За її рахунок радянська влада намагалася забезпечити єдність народу в боротьбі з німецько-фашистськими загарбниками, включенням релігійних організацій в антифашистський блок, підтримати міжнародний авторитет СРСР. У післявоєнні роки церква не втратила своєї значущості і влада мала рахуватися з її принципами.

Керівництво СРСР переорієнтувало політичну лінію щодо релігії та церкви. Лозунги «войовничого атеїзму» змінилися на стратегію співробітництва з релігійними організаціями.

Але дії керівництва країни не були скеровані турботою про релігію, церкву та віруючих, а відповідали лише його власним інтересам. Радянська влада, не вступаючи у конфлікт з віруючими, намагалася взяти під свій контроль їхні релігійні формування, вдатися до інтриг, що могли б закрити очі релігійникам на реальне становище. Перший секретар ЦК КПРС Й.Сталін створив зовнішню видимість благополуччя в релігійному питанні, щоб внутрішньо поставити релігію під жорсткий контроль та вмонтувати її в систему режиму своєї влади.

Для отримання більшого контролю над релігійними осередками, була організована, згідно з постановою РНК СРСР від 14 вересня 1943 р., Рада у справах Руської Православної церкви (РПЦ). Її правляча еліта отримала на той час роль основного провідника державної релігійної політики.

Через своїх уповноважених РПЦ мала «опікуватися» питаннями реєстрації церковних громад та відкриття нових парафій, вивчати стан і перебіг

внутрішньоцерковних процесів, неодмінно доповідати про них вищим партійним та державним органам [2, с. 209].

Але етнічна строкатість населення радянської країни зумовила доволі широкий віросповідний спектр суспільства. Тому для ретельного контролю над релігійним життям, а особливо над різними конфесійними угрупованнями, владне керівництво мало організувати відповідний орган самостійний та незалежний від Ради у справах РПЦ. Так, 19 травня 1944 р. постановою Ради Народних Комісарів (РНК) № 572 було створено Раду в справах релігійних культів (РСРК) при РНК СРСР (з 1946 р. при Раді Міністрів СРСР) з інститутом уповноважених при союзних республіках та обласних виконкомах [3, арк.7].

Ця установа стала посередником між урядом країни та релігійними громадами і організаціями. З її допомогою уряд СРСР виносив ті чи інші рішення стосовно культової релігійної діяльності, в тому числі і сектантського віросповідання.

Характер, методи і спрямування роботи органів РСРК були визначені 29 травня 1944 р. РНК СРСР постановою № 628 «Про затвердження положення про Раду у справах релігійних культів при РНК СРСР, штатів, посадових окладів працівників Ради». Згідно з нею РСРК мала опікуватися питаннями релігійних культів, що потребували вирішення урядом СРСР. До того ж в її відомство входила розробка проектів законодавчих актів, постанов з питань сектантського віросповідання, інструкцій по їхньому впровадженню у життя, а також надання Раднаркому СРСР звіту з проведеної роботи. Рада у справах релігійних культів складала загальний опис церков та молитовних будинків, упорядковувала статистичні зведення, що надходили до її відомства від місцевих радянських органів [4, 346].

Апарат Ради очолювали досвідчені працівники відділів НКДБ, що займалися виключно релігійними питаннями. Цей факт ще раз наводить на роздуми про те, чи насправді радянська влада змінила своє ставлення до релігії.

Реальне відношення атеїстичного режиму викладене у «Закритому листі ЦК КП(б)У у питаннях релігії», надісланому 27 березня 1945 року ЦК КП(б)У партійним організаціям республік. Його зміст наголошує на тому, що «ідеологія церкви суперечить науковому марксистсько-ленінському світогляду, що вона глибоко реакційна і в кінцевому рахунку повинна бути подолана» [5, арк. 29].

Найбільша увага зверталася на заходи центрального апарату щодо громад протестантських релігійних об'єднань. Особливо це стосувалося найчисельніших об'єднань, які мали велику впливову силу серед населення. Активний нагляд за процесами сфери діяльності сектантських релігійних організацій долучався спецорганам республіки. В інформаційному звіті уповноваженого РСРК при РН СРСР по Українській РСР за травень - червень 1945 р. наголошуються конкретні заходи щодо згаданих громад. Сам звіт був здійснений за особистим дорученням секретаря ЦК КБ(б)У та голови РНК УРСР М. Хрушова та надісланий до ЦК КП(б)У народним комісаром держбезпеки УРСР С.Савченком. Зазначені заходи передбачали посилення

роботи з обліку громад різних релігійних організацій і завершення їхньої реєстрації до кінця 1945 р.; облік релігійних громад і груп антирадянських сект, їхніх керівників та передачу матеріалів на них до органів НКДБ для вживання відповідних заходів; передачу органам КДБ наявних матеріалів стосовно фактів антирадянських проявів чи відмови від військової повинності з боку представників релігійних громад; заборону урочистих водних хрещень сектантів; домагання повсюдного возз'єднання громад «євангельських християн» і «баптистів» та підпорядкування їх Всесоюзній Раді євангельських християн і баптистів (ВРСХ і Б); активізацію дії партійних, комсомольських і громадських організацій з метою «обробки й відриву молоді від впливу сектантів»; запровадження штрафних санкцій щодо релігійних громад, у приміщеннях яких здійснювались спеціальні дитячі зібрання з метою пропаганди релігійного вчення; посилення роботи по лінії органів КДБ щодо виявлення і застосування репресивних дій щодо організаторів і керівників антирадянських нелегальних релігійних організацій [6, арк. 87-90].

Кількісне скорочення громад релігійних культів визначалося найважливішим завданням для державних контролюючих органів і мало на меті досягнення одноманітності конфесійної структури. Уповноважений Ради по УРСР П. Вільховий зауважував: «Проведенням цієї роботи ми намагаємося скоротити мережу релігійних громад – розплідників релігійно-містичної пропаганди серед населення, вживаючи заходів до недопущення штучного організаційного зміцнення громад» [7, арк. 74].

У результаті заходів по скороченню мережі громад релігійних культів, чисельність віруючих з кожним наступним роком зменшувалась. Так, на 1 січня 1948 р. в Україні нараховувалось 1 788 релігійних громад євангельських християн-баптистів, 141 група адвентистів сьомого дня, а на 1 січня 1956 року їх кількість значно зменшилась і складала: 1 351 релігійних громад (ЄХБ) та 115 груп (АСД) [8, 258].

Одним з методів дезактивації діяльності протестантських релігійних громад була їхня обов'язкова реєстрація в державних органах. Ця умова стала найважливішою для законного існування та розвитку об'єднань віруючих. Повна процедура реєстрації викладалась у постанові Раднаркому СРСР №1325 від 28 листопада 1943 р. «Про порядок відкриття церков», яка представляла повний перелік необхідних документів. Їх зібрання та оформлення забирало багато часу, що відтягувало факт реєстрації на декілька місяців. Та протестантське релігійне товариство і служитель культу могли розпочати свою діяльність лише з отримання від обласного уповноваженого Ради довідки про реєстрацію [9, арк. 14-17].

У більшості випадків, зібрати необхідні документи було просто неможливо. Головною перепоною ставало те, що релігійна громада не мала молитовного будинку або його стан не відповідав критеріям технічної, санітарної чи пожежної інспекції, а на покращення показників у громади не вистачало коштів. Багаточисельні заявки релігійників на реєстрацію громади

відхилялися у зв'язку з «неможливістю використання та аварійністю» їхнього молитовного будинку.

Причиною не реєстрування або зняття з реєстрації релігійної громади була і її малочисельність. «Зняття з реєстрації з причини припинення діяльності та у зв'язку з відсутністю необхідного числа віруючих», – зазначалося у рішеннях Ради у справах релігійних культів [10, арк.8].

Всі протестантські релігійні громади, які не мали змоги отримати реєстрацію в органах державної влади, були оголошені поза законом, а їхня діяльність опинилась під за гороною.

Воз'єднання громад «євангельських християн» і «баптистів» та підпорядкування їх Всесоюзній Раді євангельських християн і баптистів (ВРСХ і Б) було одним із обов'язкових етапів у роботі по обмеженню діяльності релігійних культів. Уряд вирішив створити єдину, легкоконтрольовану церковну організацію та, поставивши на її чолі «слухняне» керівництво, повністю контролювати релігійну свідомість та церкви віруючих найбільших протестантських організацій в Україні. Штучне об'єднання призвело до дезорганізації обох культів, обмеження їх проповідницької діяльності, втрати соціально-політичного значення в країні.

Не дивно, що за таких умов значна частина громад виступала проти воз'єднання «євангельських християн» і «баптистів». Щоб не допустити повного краху блискавичної ідеї, радянський уряд знаходить засоби для «урегулювання» небажаних ситуацій. Рада у справах релігійних культів УРСР пропонує своїм уповноваженим вирішувати проблему відмови громад від об'єднання таким чином: «керівництво релігійних громад, як не погодилось об'єднатися, зняти з реєстрації, а громади розпустити, приміщення їх молитовних будинків закрити» [11, арк.3]. Всі не діючі храми пристосовували під потреби установ культури: клуби, кінотеатри, спортзали, а також використовували під склади мінеральних добрив, паливно-мастильних матеріалів, вугілля, під зернову та іншу сільськогосподарську продукцію.

Антирелігійна політика радянської влади повоєнного періоду призвела до того, що кількість громад євангельських християн баптистів значно скоротилася. Загальна кількість громад ЕХБ у 1947 році складала 1 871 з чисельністю 95 497, а вже у 1955 році – 1 187, що нараховували 84 877 осіб [12].

Позиція радянської влади щодо сектантських релігійних громад дещо змінилась у 1953 році. Посаду першого секретаря ЦК КПРС зайняв М.С.Хрущов і оголосив новий політичний курс. Він зауважував, що сталінський «лібералізм» по відношенню до релігії та церкви не відповідає принципам марксизму-ленінізму, а тим більше новому напрямку – побудові комунізму. Релігійне питання повністю переходить у сферу впливу партійної ідеології.

7 липня 1954 року ЦК КПРС прийняв постанову «Про значні недоліки в науково-атеїстичній пропаганді і заходи щодо її поліпшення», яка засуджувала попередню політику влади щодо примирення з релігією та церквою, вимагала

негайного наступу на релігійні осередки і висувала конкретні заходи щодо цього [13, 71-77].

Реалізація постанови супроводжувалася втручанням посадових осіб у справи релігійних організацій, грубим адмініструванням та образами релігійних почуттів віруючих. Політика викликала незадоволення мирян і служителів культу. Активний протест з їхнього боку вплинув і на міжнародний статус всієї країни, чого, безумовно, не могла проігнорувати партійна влада.

Вже 10 листопада 1954 року ЦК КПРС прийняв чергову постанову «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», в якій вказувалося на неприпустимість образи релігійних почуттів віруючих у процесі науково-атеїстичної пропаганди, пропонувалися інші, основані на підвищенні наук ового та матеріалістичного пізнання, заходи щодо її поліпшення [14].

Ще однією поступкою з боку влади стала постанова Ради міністрів СРСР від 17 лютого 1955 року «Про зміну порядку відкриття молитовних споруд», де надавалося право реєструвати церковні громади, які діяли без офіційного дозволу [15, 148]. Та, насправді, це був лише черговий засіб для посилення контролю за організаціями, що діяли у підпіллі.

Таким чином, державна політика у сфері релігійного життя періоду першого післявоєнного десятиліття свідчить про те, що режим лише формально визнавав засади відокремлення церкви від держави та свободу віросповідання і діяльності релігійних культів.

Насправді ж, радянська влада дотримувалася принципу зменшення віруючої частини населення та знищення релігійних осередків сектантських культів. Політична ідеологія базувалася на підтримці та розвитку атеїстичної пропаганди, обмеженні діяльності та повній ліквідації «шкідливих релігійних об'єднань».

Усвідомлення помилок та досвіду державної політики у ставленні до релігії та церкви післявоєнного періоду є важливим аспектом у визначенні релігійної політики незалежної України. Саме формування релігійної свідомості населення країни – одне із перших її завдань.

Список використаної літератури:

1. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини (1917-1991). – К., 1991; Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – 90-ті рр.). Історичні зошити. – К., 1993; Войналович В.В. Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (II пол. 40-х – 50-ті рр.) // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 1997. – №1/2; Лисенко О.Є. Релігійна ситуація на Україні в 1941-1946 рр. – К., 1999; Грушова Т.В. Радянська держава і церква п'ятидесятників в Україні (поч. 1920-х – 1991 рр.). – Запоріжжя, 2000; Яроцький П. Український протестантизм учора і сьогодні // Віче. – 1994. – №11(32); Меркатун І.П. Антирелігійна компанія 50-60-х років на Україні // Український історичний журнал. – 1991. – №10.

2. Войналович В. Голгофа для віруючих. Наступ на етноконфесійні осередки як один із засобів здійснення національної політики в Україні (друга пол. 40-х – 50-ті роки ХХ ст.) // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. – 1997. – № 1-2 (4-5).

3. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВО України). – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.1.

4. Хронологическое собрание законов, указов президиума Верховного совета, постановлений УССР. – Т.1. – К., 1963.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.1641.
6. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.1639.
7. Там само. – Спр.4555.
8. Зінько Ю.А. Політика радянської влади щодо протестантських релігійних громад у документах державного архіву Вінницької області // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вип.ІІ. – Вінниця, 2000.
9. ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.17.
10. Там само. – Спр.168.
11. Державний архів Харківської області. – Ф.3858. – Оп.3. – Спр.301.
12. ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.36, Спр.56, Спр.79, Спр.101, Спр.120, Спр.137, Спр.160, Спр.186; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4556
13. О религии и церкви. Сборник документов. – М.: Изд-во политической литературы, 1965.
14. Правда. – 1954. – 11 листопада.
15. Бажан О. Пожвавлення релігійного життя в Україні в перші роки «Хрущовської відлиги» // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. – Львів. – 2007.